

УДК 81'312

**МАРК ТЕРЕНЦІЙ ВАРРОН, АВГУСТ ШЛЯЙХЕР:
НОВІ МАТЕРІАЛИ ДО ІНФОРМАТИВНО-ДОВІДКОВОГО ВИДАННЯ
«ІСТОРІЯ ЛІНГВІСТИЧНИХ УЧЕНЬ. СЛОВНИК ПЕРСОНАЛІЙ»**

Лідія СВАРИЧЕВСЬКА, Оксана ЯСІНОВСЬКА

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра загального мовознавства,
вул. Університетська, 1, ауд. 343, 79000 Львів, Україна,
тел.: +380 (32) 2394756*

Подано матеріали до словника «Загальне мовознавство. Словник персоналій», який включатиме інформацію про наукову діяльність найвизначніших у історії лінгвістики вчених, починаючи від Давньої Індії до сьогоднішніх днів. Публікуємо пробні статті про Варрона та Августа Шляйхера.

Ключові слова: загальне мовознавство, просопографічний словник, Варрон, Август Шляйхер.

Історія лінгвістичної думки знаходить своє відображення у різних за жанром наукових і науково-методичних працях – монографіях, нарисах, підручниках, статтях. Окремі свідчення про персоналії можна знайти у філософських та загальноосвітніх словниках і енциклопедіях. Існує також практика укладання довідників енциклопедичного типу, присвячених мовознавцям, але вони, зазвичай, обмежені або за часовим, або за територіальним принципом¹. Мета пропонованого словника «Історія лінгвістичних учень. Словник персоналій» – висвітлення історії лінгвістики у знакових постатях мовознавців, починаючи від давніх часів до сучасності. Кожна стаття міститиме біографічні свідчення про вченого, характеристику його поглядів із урахуванням галузей, що становлять предмет наукових досліджень, перелік основних праць і цитати з них, дефініції найхарактерніших термінів, наукову літературу про вченого і т. д. Рубрикація статті може варіюватися залежно від характеру наукових зацікавлень вченого та періоду його життя. Разом із тим структура кожної статті підпорядкована загальній концепції Словника.

Далі подаються дві пробні статті запланованого Словника: ВАРРОН (Л. Сваричевська), АВГУСТ ШЛЯЙХЕР (О. Ясіновська).

ВАРРОН, МАРК ТЕРЕНЦІЙ (лат. *Varro, Marcus Terentius*) (116–27 до н.е.) – римський письменник та вчений-енциклопедист, автор близько 74 праць у різних галузях знань. Вважається, що народився в Реаті, тому його іноді називають «Варроном Реатинським». На державній службі пройшов усі посади до претури. Під час громадянської війни в Іспанії в 49 р. до н. е. воював на стороні Помпея. За дорученням Цезаря, який після війни простив його, заснував першу в Римі державну бібліотеку. З 43 р. почав займатися тільки науковою роботою та літературною діяльністю. В. при-

---

¹ Див., наприклад, Булахов М. Г. Восточнославянские языковеды. I–III. – Минск, 1976–1978.

діляв особливу увагу вивченню історії Риму та дослідженню латинської мови. Працював до глибокої старості. Деякі твори написав у віці 80 років.

Твори. Головні праці – «Древности» (41 кн.) та «Про латинську мову» (25 кн.). Популярними були «Дисципліни» – перше енциклопедичне зібрання загальноосвітніх знань, збірник 700 біографій видатних людей, а також художньо-дидактичні «Меніппови сатири», де В. виступає прихильником та захисником старовинних звичаїв та практичної життєвої мудрості. З творів В. збереглися лише частина трактату «Про латинську мову» та діалог «Про сільське господарство». Окрім трактату «Про латинську мову», В. написав ще кілька лінгвістичних праць: «Про латинське мовлення» (*De sermone Latino*), «Про схожість слів» (*De similitudine verborum*), «Про користь мовлення» (*De utilitate sermonis*), «Про походження латинської мови» (*De origine linguae Latinae*), «Про давність букв» (*De antiquitate litterarum*).

Загальні положення. В. нерідко торкався питань про мову у своїх працях з літератури, історії, філософії, а також деяких поетичних творах; лінгвістичні зауваження наявні і в його діалозі «Про сільське господарство». Перша з дев'яти книг енциклопедичної праці «Дисципліни» була присвячена граматиці (в інших книгах розглянуто діалектику, риторику, геометрію, арифметику, астрономію, музику, медицину, архітектуру). Головна лінгвістична праця В. – «Про латинську мову», яка складалася з трьох частин: перша частина (книги II–VII) була присвячена етимології, друга (книги VIII–XIII) – морфології, третя (книги XIV–XXV) – синтаксису; перша книга служила вступом і містила короткий огляд основного змісту трактату. Така структура була зумовлена переконанням В. у тому, що в мовленні відображені три властивості: мотивація найменувань для речей; шляхи відхилення від первинної мотивації і наступні відмінності між словами; способи вираження думок за допомогою слів.

Погляди на мову. Основні думки про мову висловлені в етимологічних розвідках, де В. спирався переважно на теорію і практику стоїків. Він керувався тим, що при встановленні слів для речей людиною керувала природа і що, відповідно, пізнання слів дозволяє пізнати речі. Тому етимологічний аналіз проводиться за лексичними групами, які ґрунтуються на класифікації речей. В. виділив чотири основні категорії речей і відповідно чотири класи слів: слова, що позначають простір; слова, що позначають тіла; слова, що позначають час; слова, що позначають події. В. звернув увагу на відсутність повного ізоморфізму між групами слів і групуваннями речей, напр., зі словом просторового значення *ager* «поле» етимологічно пов'язане слово, яке позначає тіло, – *agricola* «землероб». Але такі випадки для мови В. вважав периферійними. Міркування В. стосовно перешкод для етимологічних розвідок свідчать про розуміння того, що мова є мінливою і відкритою для змін. В. називав причини, які перешкоджають етимологу: 1) випадіння слів з мови (що може призвести до втрати або первинного слова, або проміжних ланок між досліджуваним словом і словом первинним); 2) зміна зовнішнього вигляду слова; 3) виникнення у слова нового значення при втраті старого (напр., слово *hostis* «ворог» раніше означало «іноземець»); 4) певна частина лексики має іноземне походження; 5) помилки тих, хто створював слова. З погляду складності етимологічного аналізу всі слова мови В. поділяє на чотири групи: першу групу становлять слова, етимологія яких є прозорою (*argentifodinae* – «срібні копальники»); друга група містить поетичну лексику; третя – побутову; четверта група, майже недосяжна для аналізу, є найдавнішим шаром первинних непохідних

слів, які мають свої власні корені. У багатьох випадках В. глибше розумів і трактував факти розвитку мови, ніж його сучасники (іноді він посилався на фонетичні регулярності, напр., на явище ротацізму, про яке писав, що «в багатьох словах, де давні вимовляли S, пізніше стали вимовляти R»); нерідко він залучав діалектний матеріал і факти інших мов). Стосовно поглядів В. на мову показовим є те, що стоїки у своїй звуконаслідувальній теорії походження мови розмежовували два способи виникнення первинних слів: 1) безпосереднє звуконаслідування, коли звучання слова відтворює звучання речі; 2) символічне звуконаслідування, коли в звучанні слова відтворюється враження від цієї речі, її відчуття. В. звертається лише до першого принципу; відсутність посилань на символічне звуконаслідування пояснюється, очевидно, тим, що опора на цей принцип видавалася йому надто хиткою.

У В. інваріантизація слів пояснюється за допомогою висловлювань, які описують родовідне дерево. У поняттях генетики античності слова зводяться до інваріантів за ознакою «спільного предка» певної сім'ї. Таким «спільним предком» є лексичне значення; граматичні зміни слова, що надають йому додаткових значень, ніби виступають «нащадками» цього «предка». Такий «предок» формує родину словоформ відмінювання.

Погляди на граматику. У книгах VIII–X «Про латинську мову» В. вступив у дискусію між аномалістами та аналогістами з питань словозміни і словотворення. Обидва ці процеси він називає відмінюванням (*declinatio*). Відмінюванню протиставлено встановлення (*impositio*), тобто створення простих (непохідних) слів у вихідній («прямій») формі. За вихідну форму приймається називний відмінок однини, за вихідну форму дієслова – форма першої особи однини теперішнього часу дійсного стану активного способу. Відмінювання В. вважав корисною і необхідною властивістю мови. Основне заперечення В. аномалістам полягає в тому, що вони об'єднують несхожі явища і водночас не помічають схожості там, де вона є. У першу чергу необхідно розмежовувати слова такі, що відмінюються (змінюються), і такі, що не відмінюються (не змінюються). Не можна, напр., вважати схожими такі слова, як *poth* «ніч» і *poth* «незабаром», оскільки «*poth* повинно підпорядковуватись чергуванню відмінків, а *poth* і не повинно, і не може» (X, 14). Для відмінюваних слів В. розмежовує природне відмінювання і відмінювання довільне. У сучасній термінології природному відмінюванню відповідає словозміна, довільному – словотвір. Природне відмінювання виникає згідно зі спільною згодою, тут володарує аналогія, закономірність; довільне відмінювання, навпаки, залежить від волі окремих людей, і тут переважає різнобій, аномалія. Слова, здатні до природного відмінювання, В. поділяв на чотири класи, які він називав частинами мовлення (*partes orationis*): 1) слова, які мають відмінкові форми, але не мають часових форм (імена: іменники, прикметники, займенники та числівники); 2) слова, які мають часові форми, але не мають відмінкових форм (дієслова); 3) слова, які мають і відмінкові, і часові форми (дієприкметники); 4) слова, які не мають ні часових, ні відмінкових форм (прислівники, від яких утворюються ступені порівняння) (X, 17). У разі класифікації слів за частинами мови В. враховував дві категорії – відмінка та часу; ці категорії, на його думку, «створюють найбільше розрізнення в галузі аналогії» (X, 7).

Найгостріше полеміка між аналогістами та аномалістами точилася навколо граматичних категорій роду та числа, навколо відмінювання та дієвідмінювання. Дуже

складні запитання ставили аномалісти стосовно категорії роду. Чому чоловічі імена на зразок Ререппа мають форму жіночого роду? Чому такі подібні слова, як *paries* (стіна) та *abies* (ялина), віднесені до різних родів, перше – до чоловічого, а друге – до жіночого? Щоби відстояти позиції аналогізму, В. залишив ділянку морфології і звернувся до синтаксису, до сполучуваності слів. Подібність слів чоловічого роду полягає в тому, що вони сполучаються з займенниками *hic* «цей» та *hi* «ці», подібність слів жіночого роду – в тому, що вони сполучаються з займенниками *haec* «ця» та *hae* «ці», а подібність слів середнього роду – в тому, що вони сполучуються з займенниками *hoc* «це» та *haec* «ці» (IX, 41, 94).

Багато невідповідностей знаходили аномалісти і в межах категорії числа. Як неправильність вони розглядали відсутність форми множини у словах типу *acetum* «оцет», *plumbum* «свинець», *ciseg* «горох». В. переконливо пояснив особливість таких слів, посилаючись на їх семантику: форма множини властива словам, які позначають предмети, що підлягають лічбі; між тим слова, які не мають форми множини, позначають предмети, що підлягають скоріше вимірюванню та зважуванню, ніж лічбі, адже про свинець, срібло, якщо відбулося їх збільшення, ми говоримо *multum* (багато) – *multum plumbum* (багато свинцю), *multum argentum* (багато срібла), а не *plumba* (множ.), *argenta* (множ.) (IX, 66). Але В. розвинув думку: якщо предмет, якому властива міра, має кілька різновидів, то його найменування здатне утворювати множину, наприклад, *vinum* «вино» – *вина* (IX, 67).

В. не заперечував наявності аномалій у словозміні, але він намагався довести, що їх тут загалом небагато. До неправильностей В. відносив, напр., форму множини *scorae* «віник», оскільки вона вказує на один предмет; використання всього однієї форми *aquila* «орел» для позначення і самця і самиці; збіг форм називного та родового відмінків у слові *vis* «сила»; форму називного відмінка *lacs* «молоко», оскільки в ній немає наявного у непрямих відмінках звука *t* (пор. родовий відмінок *lactis*). Всякі неправильності В. вважав результатом нерозумного поводження з мовою, результатом спотворення мови. Він припускав, окрім того, що могли помилитися й ті, хто першими давали найменування речам. Згідно з В., аномалії необхідно виправляти, однак усунення аномалій варто проводити поступово й обережно. Здійсненню мовної реформи повинні сприяти хороші поети, особливо ті, які пишуть для сцени. В. санкціонував усунення аномалій як в галузі словозміни, так і у галузі словотворення. Але врешті решт В. доходить висновку, що не варто повністю відкидати ані аномалію, ані аналогію.

Значення творчості. Результати антикварних, хронологічних та мовознавчих розвідок В. мали великий попит у Римі та Середньовічній Європі і сприймалися як канонічні. Мовознавчі дослідження В., зокрема «Про латинську мову», стали зразком аналогістичного підходу до мови, на протиположності аномалістичному. В., очевидно, був першим вченим, який розмежував словозмінування і словотворення, виходячи зі ступеня регулярності цих процесів. В., як і всі давні вчені, звертався до міфології як засобу опису картини світу, а в міфології відношення «походження» є головним засобом систематизації цієї картини. Тому не дивно, що термінологія європейської лінгвістики, яка походить від греко-латинської, організується навколо понять генеалогічної спорідненості («прямі та похідні форми», «відмінок», «сполучник», «сполучування», «відмінювання», «дієвідмінювання», «вид», «рід» тощо).

Цитати. «Мовлення за природою є троїстим, і перша частина його – як слова були встановлені для речей; друга – яким чином вони, відхилившись від цих останніх, набули відмінностей; третя – як вони, розумно поєднуючись між собою, виражають думку» («Про латинську мову», VIII, 1).

«Відмінювання ввійшло в мовлення не тільки латинське, але й всіх людей через корисність та необхідність: адже якби цього не сталося, то ми не могли б і завчити таку кількість слів – оскільки незліченними є ества, на які вони відхиляються, – та й з тих, які ми завчили би, не було би очевидним, яким є зв'язок речей між собою. Тепер же ми бачимо, що є схожим, що довільним. Якщо legi (я прочитав) відмінилося від lego (я читаю), то наявними є одразу дві речі: що говориться певним чином одне й те ж і що дія відбувається не в той самий час» (VIII, 3).

«Для тих речей, вживання яких є одноманітним, таким є і відмінювання слова, як у тому домі, де тільки один раб, потрібне одне рабське ім'я, в тому, де рабів багато, потрібно кілька. Так само і в таких речей, якими є імена, внаслідок багатьох відмінностей в уживанні слова є і багато паростків, а в тих речей, які служать зв'язками і поєднують слова, – так як для них не було необхідності відмінюватися на багато чого, то вони і залишаються одиничними: адже одним паском можна прив'язати і людину, і коня, і все, що тільки може бути прив'язаним до іншого. Так, коли ми говоримо: «Консулами були Туллій і Антоній», то тим самим et (і) ми можемо зв'язати будь-яких двох консулів, і, крім того, будь-які імена і навіть будь-які слова; а односкладова опора – те саме et – залишається одна» (VIII, 10).

«...в деяких випадках раніше було не так, як тепер: наприклад, columbae (множина від columba «голуб») називались всі, і самці і самиці, оскільки не були в домашньому господарстві, як тепер; тепер же, навпаки, внаслідок їх домашнього використання, яке ми засвоїли, самець називається columbus, а самка - columba» (IX, 56).

«Мовлення перебуває в постійному русі, і тому хороше може погіршуватися, а погане поліпшуватися» (IX, 17).

«Подібно до того, як годувальниця не відлучає малюків раптово від грудей, коли переводить їх від попереднього годування на більш поживне, точно так само в мовленні перехід повинен здійснюватися поступово від від менш підхожих слів до більш придатних. Із вживаних слів, які порушують аналогію, одні можуть бути легко усунені, інші ж зазвичайлиси у мовленні; ті слова, які легко можна змінити без того, щоб викликати незадоволення з боку мовців, слід одразу ж виправляти відповідно до аналогії; тих же слів, які закріпилися в мові, а тому немає можливості негайно їх виправити, слід по можливості уникати: завдяки цьому вони вийдуть з ужитку, а коли вони забудуться, легше буде їх виправити» (IX, 16).

Терміни.

Аналогія – загальна згода, закономірність, регулярність у процесах словозміни і словотворення.

Аномалія – перевага волі окремих людей, різнобій у процесах словозміни і словотворення.

Відмінювання природне – словозміна, формотворення, яке не залежить від волі людей.

Відмінювання довільне – творення слів, словотвір, словозміна, залежне від волі мовців.

Встановлення (impositio) – творення простих (непохідних) слів у вихідній («прямій») формі (для іменників вихідною формою вважається називний відмінок однини, для дієслів – форма першої особи однини теперішнього часу дійсного способу активного стану).

Деклінація (declinatio) – словозміна і словотворення як активні процеси мови.

Література.

Амирова Т.А., Ольховиков Б.А., Рождественский Ю.В. Очерки по истории лингвистики. – М.: Главная редакция восточной литературы, 1975. – С.97–99.

Античные писатели. Словарь. – СПб.: Изд-во «Лань», 1999.

Античные теории языка и стиля. – СПб.: Алетейя, 1996. – 366 с.

История лингвистических учений. Древний мир. – Л.: Наука, 1980. – С.236–243.

Словарь античности / Пер. с нем. – М.: Изд-во «Внешсигма», 1992.

M. Terenti Varronis. De Lingua Latina. Access. mode : < <http://www.thelatinlibrary.com/varro.ll10.html>>

ШЛЯЙХЕР АВГУСТ (Schleicher August) (19.2.1821, Майнінген – 6.12.1868, Єна) – німецький лінгвіст, спеціаліст у галузях германського, балтійського та слов'янського мовознавства, компаративіст, найяскравіший представник натуралістичного напрямку в мовознавстві.

Ш.А. здобув різносторонню освіту. Зацікавлення мовами виявив уже в гімназії в Кобурзі, де вивчив латинську, грецьку, єврейську мови, захопився китайською і санскритом, а також зацікавився ботанікою. Здобуваючи вищу освіту, перебував у пошуку: 1840 вступив на богословський факультет Ляйпцігського університету, де паралельно слухав арабську мову; після першого семестру (1841) перейшов до Тюбінгенського університету, в якому продовжив студіювати теологію, відвідуючи лекції знаменитого професора теології Ф. Баура, і, окрім того, вивчав філологію, зокрема, у провідного орієнталіста Евальда. Починаючи з 1843, шість семестрів навчався на філософському факультеті в Бонні, де одержав ґрунтовну підготовку із класичної філології (у Фр. Велькера і Фр. Рігля), серйозно студіює германістику та романістику (у Фр. Діца), у провідних знавців вивчає санскрит (у норвезького санскритолога Г. Лассена) й арабську мову (у Й. Гільдемайстера). За дослідження, присвячене творам римського граматики Варрона, Ш.А. 1846 здобув ступінь доктора.

Після закінчення Боннського університету в 1846 працював тут приват-доцентом, викладаючи порівняльне мовознавство. Під впливом Г. Лассена зацікавлюється слов'янськими мовами і взимку 1848–1849 поїхав до Праги, де досконало вивчив чеську мову. 1850 Ш.А. починає виклади у Празькому університеті як ординарний, а з 1853 – як екстраординарний професор, працюючи спочатку на кафедрі класичної філології (разом із Г. Курціусом), а згодом перейшов на кафедру санскриту та порівняльного мовознавства, де викладав виключно лінгвістичні курси (давньо- і середньовісньонімецьку, литовсько-слов'янські мови). 1857 Ш.А. перейшов до університету в Єнні, де читає курси лекцій із німецької мови та літератури, загального мовознавства, історії та порівняльної граматики індоєвропейських мов, які завдяки йому стали найвідвідуванішими в цьому університеті. 1858 Ш.А., як уже видатний славіст, одержав запрошення від Імператорської Санкт-Петербурзької Академії Наук і, відмовившись від переїзду в Росію, співпрацював з нею, ставши її іноземним чле-

ном-кореспондентом, виконуючи на її замовлення декілька досліджень із різних сфер часткового та загального мовознавства, за матеріалами яких публікував статті в періодичному виданні «Записки Імператорської Академії наук» («Морфологія церковнослов'янської мови», 1859), особливо багато – в останній період життя («Короткий нарис доісторичного життя північно-східної групи індогерманських мов» (т. VIII, кн. 1, 1865); «Всеслов'янський словник» (т. IX, кн. 2, 1866); «Теми числівників (кількісних і порядкових) у литовсько-слов'янських і німецьких мовах» (т. X, кн. 1, 1866); «Відмінювання основ у слов'янських мовах» (т. XI, кн. 1, 1867) та ін.

Недовге життя Ш.А. (помер у 47 років) було дуже плідним. Незважаючи на погані матеріальні умови (в Єннському університеті до самої смерті не отримував повного професорського окладу, рахуючись тільки т. зв. «почесним» професором («*Honogaprofessor*»), хоч і набув прижиттєвої слави знаменитого вченого), Ш.А. залишив після себе велику кількість праць із германського, слов'янського, балтійського мовознавства (при цьому багато тем заторкнув уперше), чим виявив значний вплив на розвиток цих галузей у середині і другій половині XIX ст. Найбільший його внесок у порівняльно-історичне мовознавство, у контексті якого Ш.А. написав велику кількість цінних досліджень – монографій і статей, декотрі з яких опублікував у заснованому ним разом із А. Куном фаховому журналі з компаративістики «Праці з порівняльного мовознавства арійських, кельтських і слов'янських мов», що видавався з 1858. Найвизначнішим його дослідженням є «Компендій порівняльної граматики індогерманських мов», 1861, у якому Ш. узагальнив і систематизував результати досліджень як своїх власних, так і попередників протягом перших 40 років розвитку компаративістики.

За порівняно недовгий термін викладацької діяльності Ш.А. мав багато учнів, які в майбутньому стали видатними лінгвістами; найвизначніші з них – І. Бодуен де Куртене, Г. Курціус, О. Лескін, Й. Шмідт, Х. Шухардт.

Підходи й теорії, які виявили вплив на дослідження Ш.А. На формування наукових поглядів Ш.А., окрім власне лінгвістичних узагальнень його попередників, значною мірою вплинули ботаніка й філософія, якими він серйозно захоплювався. Найбільший відбиток наклали такі концепції: ідея стадіальності мов *В. фон Гумбольдта*, під впливом якого Ш.А., виокремив два періоди в історії мови – «доісторичний» та «історичний», перший із яких тлумачив у дусі Гумбольдта як «розвиток мови від простого до складного»; уявлення *романтиків* про морфологічно складні й одночасно пов'язані з «мудрістю древніх» класичні мови санскрит, давньогрецьку, латинську як про найдосконаліші; спирався на теорію аглютинації *Ф. Бонна*, поділяв його погляди на походження флексії, а у виявленні споріднених зв'язків між мовами – приймав версію близької спорідненості індійської, іранської та італійської груп мов із грецькою, однак не погоджувався з ним щодо балто-слов'янської групи, яку відокремив від аріо-італійської групи, і, як і *Я. Грім*, зблизив її з германською групою мов; філософська тріада *Г. Гегеля* «теза–антитеза–синтез», до якої Ш.А. апріорно «підтягує» багато явищ мови, що їх намагався представити у вигляді потрібного ряду, як наприклад, виокремлені ним у морфологічній класифікації три диференційовані типи мов (ізолюючий, аглютинуючий, флективний), які засвідчують різні ступені розвитку мови. Значний вплив на дослідження Ш.А. справили ідеї, виплекані в межах *природничих наук* (Ш.А. провів аналогію мови з «природним організмом»; періоди історії мови

метафорично ототожнив з її «життям»; на основі біологічної систематики провів морфологічну класифікацію мов, у якій порівняв аморфний, аглютинативний, флективний періоди мови з мінеральним, рослинним і тваринним царствами природи; з природознавства запозичив поняття «морфологія» як вчення про внутрішню будову частин організму, на підставі якого створив власне вчення про мовні форми; розвиток індоєвропейських мов із прамови та їх зв'язки між собою схематично представляє у вигляді родовідного дерева), і особливо – *теорія Ч. Дарвіна* (Ш.А. переносить на мову закон Дарвіна про походження та зміну видів і закон про боротьбу за існування).

Метод. Опрацьовуючи принципи порівняльно-історичного дослідження мов індоєвропейської сім'ї, Ш.А. впроваджував нові способи аналізу мовного матеріалу, чим сприяв утвердженню порівняльно-історичного методу в компаративістиці. Одним із перших він застосував *методику реконструкції прамовного стану як системи форм* (концентруючи увагу на системному вивченні звукової будови окремих індоєвропейських мов, намагався реконструювати водночас і їх вихідний стан); завдяки підвищеній увазі до звукових відповідностей, *уточнив критерії визначення спорідненості мов*, які стали ґрунтуватися на тотожності звукового матеріалу у складі лексичних та граматичних одиниць; *впровадив низку важливих робочих прийомів*, як наприклад, позначення реально незасвідчених мовних форм зірочкою «*» (астеріском) тощо. З метою досягнення об'єктивності висновків при вивченні процесів розвитку мов та їх класифікації Ш.А. *застосував точні методи*, які були опрацьовані у природничих науках, користуючись якими намагався не тільки визначити строгі та стійкі закони розвитку сполучень звуків окремих індоєвропейських мов, а й встановити всезагальні закони, які можна було б застосовувати до всіх мов (виводив закони, які «охоплюють весь організм», і закони, які «охоплюють тільки його частину»). Головною рисою наукового мислення Ш.А. було прагнення наблизити мовознавство за точністю та строгістю методу до природничих наук. Сам Ш.А. зауважував, що у власній науковій діяльності завжди прагнув до точності, універсальності та ясності. Останніми перед смертю словами вченого були такі: «Усе своє життя я прагнув до ясності. І все повинно стати значно кращим» [11]. Сучасники Ш.А. і наступні покоління лінгвістів попри визнання недоліків концепції вченого, вважали його визначним творцем порівняльно-історичного методу, відзначаючи його вагому роль в утвердженні тієї точності і строгості, які цьому методі притаманні сьогодні [8].

Загальне мовознавство

Погляди на зв'язок мови і мислення. До проблеми взаємозв'язку мови і мислення Ш.А. у своїй творчості звертався неодноразово. Міркування з цього приводу є у його розвідках різного часу, зокрема у працях «Німецька мова» (1859), «Значення мови для природної історії людини» (1865). Згідно з Ш.А., мова є звуковим втіленням думки, оскільки вона з фотографічною точністю відображає щонайтонші нюанси мисленнєвого процесу, відтак завдання мови полягає у «створенні звукового образу уявлень, понять і відношень». При цьому Ш.А. підкреслив матеріальну основу мовленнєвої діяльності, вважаючи її сприйнятим слухом «симптомом діяльності цілого комплексу матеріальних відношень» як у будові мозку, так і в побудові мовленнєвих органів з їх нервами, м'язами, кістками. Дослідниця діяльності Ш.А. О. Десницька вважає його «першим і єдиним із лінгвістів ХІХ ст., який намагався поставити питан-

ня про матеріальну основу мовленнєвої діяльності, не відриваючи при цьому мови від мислення» [6]. Ш.А. не тільки ототожнював мову з мисленням, а й прагнув встановити певні відношення між структурою мови та будовою мислення. У зв'язку з цим він обгрунтовував необхідність розрізняти в мисленнєвій діяльності *матеріал* і *форму*, вважаючи *матеріалом* поняття й уявлення, а *формою* – їх взаємовідношення. Поняття й уявлення, що набувають звукового оформлення, утворюють *значення*. Суть будь-якої мови визначається завдяки тому, як у ній представлені *значення* та *відношення*. При цьому істотною є позиція, яку займають одні стосовно одних вираження значень (представлені в коренях) і вираження відношень (засвідчені в суфіксах), що разом утворюють слово. Таку позицію Ш.А. називав *формою*. Значення і відношення разом утворюють слово. Отже, суть слова, а відтак і всієї мови, згідно з Ш.А., визначаються трьома моментами: звуком, формою, функцією.

На підставі врахування способу вираження значень і відношень Ш.А. створив морфологічну класифікацію мов світу, в якій виокремив три їх можливі типи – аморфний, аглютинуючий, флективний, які вважав трьома ступенями розвитку мови (архаїчна, перехідна, розвинута). Усі три типи виникають у доісторичний період; в історичний – тільки еволюціонують і руйнують старі типи мов. Аморфні мови перебувають на першому ступені розвитку. З них розвиваються аглютинативні, з яких вже виникають флективні мови. Характерною ознакою першого типу мов вважає те, що в них виражене тільки *значення*: слово тут становить нерозчленовану стійку єдність. До таких односкладових мов Ш.А. відніс китайську, кхасі, намакву, бірманську мови. У мовах другого типу звуками виражаються не тільки *значення*, а й *відношення*: слово тут розпадається на частини, однак вони *не утворюють тісно спаяної єдності*. Аглютинуючими вважав, зокрема, тюрксько-татарські, дравидійські, монгольську, угорську, фінську. У мовах третього типу слово, передаючи і *значення*, і *відношення*, становить *єдність у багатоманітті його складових елементів*. Ш.А. вважав флективність вищим ступенем будови мов і зараховував до цього типу семітські і давні європейські мови, які пройшли всі ступені розвитку мови.

Погляди на мову: історія мови та закони її розвитку. Як і інші мовознавці XIX ст., Ш.А. цікавився проблемами мовної історії, у розв'язанні яких виявляв тяжіння до широких узагальнень (часто непідтверджених мовними фактами), робив спроби виявити шляхи розвитку мов, намагався встановити періоди мови, одним із перших порушував питання про закони розвитку мов. Зокрема, під впливом Гумбольдта Ш.А. виокремив два *основні ступені (періоди) в історії мови*: «доісторичний» та «історичний». Доісторичний період тлумачив у дусі Гумбольдта, як розвиток мови від простого до складного, стверджуючи, що «всі вищі форми мови виникли з простіших: аглютинуючі з ізолюючих, флективні з аглютинуючих». Однак історичний період Ш.А. розумів інакше. Якщо у Гумбольдта мови в історичний період «вдосконалюються», то Ш.А. трактував його як регрес, як «розпад мови стосовно звуків і форм». Така концепція регресу ґрунтується на основі врахування розвитку індоєвропейських мов від синтетизму до аналітизму, у зв'язку з чим морфологічне спрощення цілком закономірно вважається «розпадом». Найдосконалішими в історії мови Ш.А. вважав морфологічно складні й пов'язані з «мудрістю древніх» класичні мови санскрит, давньогрецьку й латинську; серед мов, які зазнали регресу називав англійську й німецьку, причому англійська регресувала значно більше, ніж німецька.

Першим із мовознавців Ш.А. порушив питання про *загальні закони розвитку мови*, вважаючи, що їх мають встановлювати мовознавці на підставі точного спостереження над мовою та мовами. У межах цієї проблеми Ш.А. прослідковує дії *звукових законів* (фонетичні зміни), які він, перебуваючи під впливом успіхів у природничих науках, розглядав як процеси, що відбуваються на основі строгих і незмінних законів, подібних до законів природи. Вагому роль у загальній теорії розвитку мови Ш.А. відводить *аналогії*, яку вважав тією силою, що ліквідує різноманітність мовних форм, вирівнюючи їх за більш уживаними моделями (завдяки дії аналогії, наприклад, спрощувався надмір граматичних форм, який був властивий мовам у давнину). Визнання строгих і постійних мовних законів уможливили реконструкцію індоєвропейської прамови, форми якої Ш.А. встановлював на підставі доступних для спостереження звуків, форм і лексем, представлених у мовах-спадкоємцях.

Реконструкція прамови і проблеми компаративістики. Ш.А. – перший мовознавець, який не тільки запропонував чітку генеалогічну класифікацію споріднених мов індоєвропейської сім'ї, але також порушив і частково вирішив проблему відтворення індоєвропейської прамови, прослідкувавши її розвиток у кожному із відгалужень, для чого вперше застосував методику реконструкції прамовного стану як системи форм. Найцінніші його ідеї з цього приводу містяться у праці «Компендій...», яка характеризується значною насиченістю матеріалом і водночас стислістю викладу. Реконструйовану мову Ш.А. мислив як вершину мовного розвитку, як мову, яка в доісторичний період пройшла всі попередні етапи свого розвитку і досягла найвищої флективної форми. Хоча Ш.А. не вважав санскрит першоджерелом індоєвропейських мов (як наприклад, Шлегель), відтворена ним прामова мала володіти ідеалізованою структурою санскриту, оскільки в цій давній мові чітко виявлялося співвідношення мовних елементів, які виражають значення і відношення.

Реконструкцію прамови Ш.А. зробив з урахуванням звукових змін, наявних у її мовах-спадкоємцях. Ця процедура ускладнюється тим, що різні мови відомі у «різному віці свого розвитку». Щоб подолати пов'язані з цим труднощі, перед тим, як приступити до порівняння, необхідно усунути різницю у віці порівнюваних даних і привести величини до одного спільного вираження. Завдання мовознавця при цьому таке: «на підставі доступних пізніших форм відтворювати існуючі в минулому форми мови-основи сімейства». Тобто у словоформі, яка наявна в усіх мовах, необхідно врахувати те, що є специфічним для окремої мови; різниця й буде основною першопочатковою формою (праформою). Напр., скр. *ájras* «поле», гр. *ἄγρος*, лат. *ager*, гот. *akrs*. Ш.А. враховує, що гот. [k] походить з [g] (k < g), а перед [s] звук [a] зникає, отже, давня гот. форма – **agras*. У гр. [o] бере початок з [a] (o < a), т. ч., д.-гр. форма також *agras*. Це прослідковується й у інших мовах. Отже, індоєвропейською праформою цього слова виявляється *agras*.

Порівняно з живими мовами, звуковий склад прамови уявлявся Ш.А. простішим і наділений строгою симетричністю. Ш.А. нараховував у ньому 24 звуки: 9 голосних (a, i, u, aa, ai, au, āa, āi, āu) і 15 приголосних (k, g, gh, j, s, v, t, d, dh, n, m, r, p, b, bh). Цей набір звуків прामова мала в епоху, яка передувала її розпадові на окремі групи. У більш ранній час звуковий склад був ще простішим, оскільки у прамові були відсутні придихові приголосні, довгі голосні та дифтонги. Якщо за простотою вокалізму прамова наближалася до санскриту, то у системі консонантизму давніший стан збері-

гала грецька мова. Ілюстрацією підходу Ш.А. щодо реконструкції фонетичного рівня індоєвропейської прамови є відтворення вокалічної системи, в основі якої – схема чергування голосних, яку розробили ще давньоіндійські вчені. Ш.А. виокремив передусім три основні голосні звуки [a, i, u]. Завдяки додаванню до них голосного [a] (за д.-інд. термінологією *guna* – «якість») отримує дифтонги: [a+a]=[ā], [a+i]=[ai(ē)], [a+u]=[au(ō)]. Повторне приєднання голосного [a] до першого елемента дифтонга призводило до подовження: [ā+a]=[āa], [ā+ai]=[āi], [a+au]=[āu]. За цією схемою кожен голосний міг рухатись тільки у межах свого ряду. Отже, згідно з Ш.А., вокалізм індоєвропейської мови, який складався з 3x3 звуків, був надзвичайно простим і строго симетричним. Ця зваблива за своєю простотою і логічною стрункністю схема не відображала архаїчного строю індоєвропейської прамови: Ш.А. не враховував впливу наголосу на зміну якості голосного звука, ігнорував характерні для прамови чергування тощо. Таке неточне загалом трактування фонетичної системи звуків у реконструйованій прамові пояснюється значною опорою на санскрит, який Ш.А. вважав найдавнішою мовою індоєвропейської сім'ї.

Цю саму помилку Ш.А. допустив і при реконструкції морфологічної будови індоєвропейської прамови, що її мислить як ідеалізовану структуру санскриту. Ш.А. вважав прамову «органічно побудованою» флективною мовою і розрізняв у ній дев'ять відмінків (називний, знахідний, відкладний, родовий, місцевий, давальний, інструментальний перший, інструментальний другий, кличний), три числа (однина, двоїна, множина) і три роди (чол., жін., сер.). Щодо структури слова, в якому виокремив корінь, основу, суфікс, Ш.А. займав позицію, близьку до Боппа: вважав індоєвропейський корінь за походженням односкладовим, вбачає у приєднаних до кореня суфіксах займенники або корені з граматичним значенням. Окрім теорії аглютинації, Ш.А. приймав також теорію Боппа про походження флексії. Основним завданням у реконструкції морфологічної будови прамови Ш.А. вважав розкладання елементів слова, які тісно зрослися. Нерідко це призводило до штучно створених форм. Індоєвропейську форму знахідного відмінка множини **varkais* «вовками» виводив із **varkabhis*, а **varka-bhi-s* – зі ще давнішої форми **vark-a-bhi-sa*, яка складається з кореня *vark-*, іменної основи *varka*, відмінкового суфікса *-bhi-* і суфікса множини *-sa*. Цей приклад (як і багато інших) свідчить про те, що Ш.А. прагнути показати простоту і стрункність індоєвропейської прамови, вдавався до схематичного представлення морфологічної структури слова, і, як уже зазначалося, до довільного вцілому оперування звуковими змінами.

Для Ш.А. індоєвропейська прамова становила реальну величину. Щоб довести правильність своєї реконструкції, він написав на реконструйованій ним мові байку («Вівця і коні»), яка, однак, була тільки наближенням до форм індоєвропейської прамови. Через очевидну подібність реконструйованої мови до санскриту, ця спроба викликала скептичні відгуки мовознавців, які високо оцінювали підхід Ш.А. «„Відтворення” Шлейхером індоєвропейської прамови за допомогою історично засвідчених мов цієї сім'ї було геніальним нововведенням; але створення тексту на цій реконструйованій мові було грубою помилкою» [8].

Ш.А. намагався не тільки реконструювати індоєвропейську прамову, а й прослідкувати її подальший розвиток. З цією метою класифікував мови індоєвропейської сім'ї, в якій відношення мов одних до одних і послідовність їх виокремлення

із прамови графічно представив у вигляді родовідного дерева за зразком родовідних дерев людей і тварин. Стовбур дерева у його схемі становить прамову і спочатку розпадається на дві основні гілки (мови-основи): перша основна гілка – слов'яно-германська, яка пізніше поділилася на германську та слов'яно-литовську, друга основна гілка – аріо-греко-італо-кельтська, яка розділилася на греко-італо-кельтську й арійську, перша з яких, своєю чергою, поділилася на (албано-) грецьку й італо-кельтську, а друга, арійська, тривалий час залишалася нерозділеною. Згодом слов'яно-литовська розділилася на слов'янську та литовську, арійська – на іранську й індійську, а італо-кельтська – на кельтську й італійську. Обґрунтуванням такої картини історичного розвитку індоєвропейських мов Ш.А. обрав таке положення: «чим далі на схід живе народ, тим більше давніх рис зберігає його мова, і чим далше він живе на захід, тим більше у його мові новоутворень і тим менше в ній збереглося давніх рис». Згідно з Ш.А., слов'яно-германці раніше від інших почали своє переселення на захід; найбільш східною із індоєвропейських мов виявилася давньоіндійська мова, яка, з огляду на це, виявилася найближчою до прамови. Історичні відношення між індоєвропейськими мовами Ш.А. визначив за тим, якою мірою кожна гілка зберегла риси прамови. Найменше таких рис у слов'яно-германських мовах, отже, ця група виділилася із прамови швидше, ніж аріо-греко-італо-кельтська група.

Незважаючи на неточності й неможливість пояснити низку мовних фактів, які наявні в різних індоєвропейських мовах, теорія родовідного дерева і теорія розвитку прамови, які в концепції Ш.А. становили стрункі й цілісні системи наукових положень, виявили значний вплив на розвиток порівняльно-історичного мовознавства. Їх відлуння відчувалися у лінгвістичних концепціях не тільки другої половини XIX ст., але й у XX ст.

Натуралістична концепція мови. Ш.А. – засновник натуралістичного напрямку в мовознавстві. Свою «біологічну» концепцію мови вперше сформулював у працях «Мови Європи в систематичному висвітленні», 1859, згодом розвинув у дослідженнях «Німецька мова» (1861), «Теорія Дарвіна і наука про мову» (1863), «Значення мови для природної історії людини» (1865) та ін. Головним положеннями концепції є *ототожнення мови з живим організмом*, яке він робить на тій підставі, що життя мови «неістотно» відрізняється від життя інших живих організмів – рослин і тварин. Як і інші творіння природи, мови поділяються на роди, види, підвиди (мови, наріччя, діалекти, піддіалекти, індивідуальне мовлення); їх розвиток відбувається за одними законами (вони народжуються, розвиваються і старіють); різні ступені мови мають аналогію в живій природі (ототожнив аморфні, аглютинуючі та флективні мови відповідно з кристалами, рослинами і тваринами, як такими, що відповідають різним епохам розвитку Землі); в історії мови вирізняє два періоди (доісторичний, історичний), які засвідчують її еволюцію тощо. При цьому Ш.А. розумів під мовним організмом таку структуру, яка утворилася природним шляхом і функціонує згідно з об'єктивними законами без втручання людини.

Перебуваючи під значним впливом концепції Ч. Дарвіна, яка бурхливо розвивалася в середині XIX ст., Ш.А. підтверджує декілька його концепцій на прикладі мов. Зокрема, довів дію *закону змінності видів* («ті мови, які, на думку ботаніків, необхідно позначити видами одного роду, вважаємо дітьми однієї спільної мови, з якої вони виникли шляхом поступової зміни»), у контексті якого Ш.А. зробив класифікацію

індоевропейських мов, представляючи її, як і в біологічній систематиці, у вигляді родовідного дерева. Окрім того, накладав на мови положення Дарвіна *про боротьбу за існування* в природі, згідно з яким виживають тільки найбільш пристосовані види, а слабкі зникають (з-поміж усіх мов переможцями в боротьбі за існування Ш.А. вважає мови індоевропейської сім'ї на тій підставі, що вони активно поширюються й витісняють інші мови). Біологічний підхід займає важливе місце у концепції Ш.А., який на основі вивчення закономірностей розвитку живих організмів, намагався з'ясувати історичні закономірності розвитку мов.

Цитати.

«Мова – звукове вираження думки, виявлений у звуках процес мислення. Почуття, сприйняття, волевияв мова прямо не виражає; мова – не безпосереднє вираження почуттів і волі, але тільки думки... Мова має своїм завданням створити звуковий образ уявлень, понять та існуючих між ними відношень, вона втілює у звуках процес мислення... , мова за допомогою наявних у її розпорядженні точних і рухливих звуків може з фотографічною точністю відобразити найтонші нюанси мисленнєвого процесу» («Німецька мова»).

«Мова – сприйманий вухом симптом діяльності цілого комплексу матеріальних відношень у побудові мозку і мовленнєвих органів з їх нервами, кістками, м'язами та ін.» («Значення мови для природної історії людини»).

«Життя мови розпадається передусім на два абсолютно відмінних періоди: історія розвитку мови (доісторичний період) і історія розпаду мовних форм (історичний період)» («Філософія історії»).

«У теперішньому періоді життя людства переможцями в боротьбі за існування виявляються переважно мови індогерманського племені; поширення їх безперервно продовжується, а багато інших мов ними витіснені» («Теорія Дарвіна і наука про мову»).

«З племен мов, нам добре відомих, ми точно так складаємо родовідні, як це намагався зробити Дарвін для видів рослин і тварин» («Теорія Дарвіна і наука про мову»).

«Зрозуміло, що тільки основні риси поглядів Дарвіна мають застосування до мов. Ділянка мов надто відмінна від рослинного і тваринного царств, щоби сукупність роздумів Дарвіна до щонайменших дрібниць могла мати для неї значення»... «Законони, встановлені Дарвіном для всіх видів тварин і рослин, застосовні, по крайній мірі в основних своїх рисах, і до мовних організмів» («Теорія Дарвіна і наука про мову»).

Використовуючи форму уподібнення, я можу назвати корені простими клітинками мови, в яких нема граматичних функцій, якими є ім'я, дієслово і т.д., нема ще особливих органів, і в яких самі ці функції (граматичні відношення) настільки мало розрізняються, як, наприклад, у одноклітинних організмів або в зародковому пухирці вищих живих істот дихання і травлення» («Теорія Дарвіна і наука про мову»).

«Ми приймаємо для всіх мов однакове походження за формою» («Теорія Дарвіна і наука про мову»).

«Мови, ці утворені зі звукової матерії природні організми, притому найвищі зі всіх, проявляють свої властивості природного організму не тільки в тому, що всі вони класифікуються на роди, види, підвиди та ін., але й у тому, що їх ріст відбувається за певними законами» («Німецька мова»).

«Життя мови не відрізняється суттєво від життя всіх інших організмів – рослин і тварин. Як і ці останні, вона має період росту від найпростіших структур до більш

складних форм і період старіння, в який мови все більше і більше віддаляються від досягнутого найвищого ступеню розвитку, і їхні форми зазнають пошкодження» («Німецька мова»).

«Мови – це природні організми, які виникли без участі людської волі, вирости і розвинулися за певними законами і у свою чергу старіють і помирають».

Байка «Avis akvasas ka» («Вівця і коні»): «Avis, jasmin varna na ā ast, dadarka akvams, tam, vāgham garum vaghantam, tam, bhāram magham, tam, manum āku bharantam. Avis akvabjams ā vavakat: kard aghnutai mai vidanti manum akvams agantam. Akvāsas ā vavakant: krudhi avai, kara aghnutai vididvantsvas: manus patis varnām avisāms karnanti svabhjam gharmam vastram avibhjams ka varnā asti. Tat kukruvants avis agram ā bhudat». (Вівця, [на] якій не було шерсті (пострижена вівця), побачила коней, які везли важкий віз [з] великим вантажем, що швидко мчали людину. Вівця сказала коням: серце стискається [в] мені (моє серце сумує), коли я бачу коней, які везуть людину. Коні сказали: послухай, вівця, серце стискається від побаченого (наше серце сумує, тому що ми знаємо): людина – господар, робить шерсть вівці теплим одягом [для] себе і [у] овець нема шерсті (у овець більше нема шерсті, вони пострижені, їм гірше, ніж коням). Почувши це, вівця повернулася [в] поле (втекла)».

Терміни.

Грамматика – науковий розгляд і опис звуків, форм, функцій слова та його частин, а також будови речення.

Лінгвістика (глоттика) – частина природної історії людини; головне завдання лінгвістики – встановлення і опис мовних родів, які походять від однієї прамови, а також класифікація цих родів за зразком природничої систематики.

Мови-основи – мови, які першими виділилися з прамови; майже кожна з мов-основ диференціюється на мови, мови далі розпадаються на діалекти, а діалекти – на піддіалекти.

Мовний рід (мовне дерево) – всі мови, які походять із однієї прамови; мовний рід поділяється на мовні сім'ї, або мовні гілки.

Індосвропейські мови – певна група мов Азії і Європи, які виявляють настільки тождні та відмінні від усіх інших мов властивості, що їх походження від однієї прамови не викликає сумніву.

Значення – уявлення та поняття, які отримують звукове вираження.

Корені – звуки і звукові комплекси, функцією яких є вираження значень.

Слово – значення і відношення, які разом отримують звукове вираження; слова формують мову.

Найважливіші праці Ш.А.

Sprachvergleichende Untersuchungen. – Bonn, 1848–50. – Bd. 1–2.

Die Sprachen Europas in systematischer Übersicht // Schleicher A. Linguistische Untersuchungen. – Bonn, 1850. – Bd. 2.

Die Formenlehre der Kirchenslawischen Sprache, erklärend und vergleichend dargestellt. – Bonn, 1852.

Handbuch der litauischen Sprache. – Prag, 1856–57. – Bd. 1-2.

Die deutsche Sprache. – Bonn, 1859.

Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen. Kurzer Abriss einer Laut- und Formenlehre der indogermanischen Ursprache; des Altindischen,

Alteranischen, Altgriechischen, Altitalischen, Alticeltischen, Altslawischen, Litauischen und Altdeutschen. – Bd. 1–2. – Weimar, 1861–62.

Die Darwinische Theorie und die Sprachwissenschaft. – Weimar, 1863.

Die Unterscheidung von Nomen und Verbum in der lautlichen Form, 1865.

Über die Bedeutung der Sprache für die Naturgeschichte des Menschen. – Weimar, 1865.

Eine Fabel in indogermanischer Ursprache // Beiträge zur vergleichenden Sprachforschung. – 1868. – Bd. 5.

Laut- und Formenlehre der polabischen Sprache. – SPb., 1871.

Переклади праць Ш.А. слов'янськими мовами.

Значение языка для естественной истории человека // Филологические записки, 1868. – Т. 5. – Вип. 3.

Компендий сравнительной грамматики индоевропейских языков (Предисловие) // Звегинцев В.А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. – Ч. I. – М., 1960. – С. 89–91.

Немецкий язык (Извлечения) // Звегинцев В.А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. – М., 1960. – Ч. I. – С. 91–98.

Теория Дарвина в применении к науке о языке. – СПб., 1864.

Теория Дарвина в применении к науке о языке (Извлечения) // Звегинцев В.А. История языкознания XIX и XX веков в очерках и извлечениях. – М., 1960. – Ч. I. – С. 98–103.

Література.

1. Алпатов В. М. Август Шлейхер // Алпатов В. М. История лингвистических учений. – 2-е изд. – М., 1999. – С. 78–83.

2. Амирова Т.А., Ольховиков Б.А., Рождественский Ю.В. Очерки по истории лингвистики. – М., 1975. – С. 290–296, 352–362.

3. Березин Ф. М. Лингвистическая концепция А. Шлейхера // Березин Ф. М. История лингвистических учений. – М. 1984. – С. 88–95.

4. Бодуэн де Куртене И. А. Август Шлейхер // Бодуэн де Куртене И. А. «Избранные труды по общему языкознанию: В 2 т. – М., 1963 (1870). – С. 35–45.

5. Виноградов В. В. Об изучении общего лексического фонда в структуре славянских языков // Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М., 1977. – С. 43–46.

6. Десницкая А. В. О лингвистической теории Августа Шлейхера // Вопр. языкознан. – 1971. – № 6. – С. 3–15.

7. Кондрашов Н. А. Натуралистическая концепция А. Шлейхера // Кондрашов Н. А. История лингвистических учений. – М., 1979. – С. 59–63.

8. Мейе А. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков. – М., 2002. – С. 10–11.

9. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Бопп и Шлейхер, эпизод из истории науки о языке // «Жизнь», 1900. – № XI.

10. Чикобава А. С. Проблема языка как предмета языкознания. – М., 1959. – С. 33–60.

11. Lefmann S. August Schleicher. – Leipzig, 1870

12. Schmidt J. Nachruf // Beiträge zur vergleich. Sprachforschung. – Bd. VI.

**MARCUS TERENCEIUS VARRO, AUGUST SCHLEICHER:
DICTIONARY OF PERSONALITIES IN GENERAL LINGUISTICS
(THE NEW MATERIALS)**

Lidija SVARYCHEVSKA, Oksana YASINOVSKA

*Ivan Franko National University of Lviv,
The Department of General Linguistics,
1, Universytetska Str., r. 343, 79000 Lviv, Ukraine,
tel.: +380 (32) 2394756*

This article deals with the materials to the forthcoming edition «General Linguistics. Dictionary of Personalities». It includes information on the activities of the outstanding scholars in the history of linguistics beginning from the Ancient India until nowadays. Preliminary materials about Marcus Terentius Varro and August Schleicher are supplied.

Key words: general linguistics, dictionary of personalities, Marcus Terentius Varro, August Schleicher.

**МАРК ТЕРЕНЦІЙ ВАРРОН, АВГУСТ ШЛЕЙХЕР:
НОВЫЕ МАТЕРИАЛЫ К ИНФОРМАТИВНО-СПРАВОЧНОМУ ИЗДАНИЮ
«ИСТОРИЯ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ УЧЕНИЙ. СЛОВАРЬ ПЕРСОНАЛИЙ»**

Лидия СВАРИЧЕВСКАЯ, Оксана ЯСИНОВСКАЯ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра загального мовознавства,
вул. Університетська, 1, ауд. 343, 79000 Львів, Україна,
тел.: +380 (32) 2394756*

Представлены материалы к словарю «История лингвистических учений. Словарь персоналий», в который будет включена информация о научной деятельности самых выдающихся в истории лингвистики ученых, начиная от Древней Индии и до сегодняшнего времени. Публикуем пробные статьи о Варроне и Августе Шлейхере.

Ключові слова: общее языкознание, просопографический словарь, Варрон, Август Шлейхер.